

autisme
en studeren
in het hoger
onderwijs

www.handicap-studie.nl

handicap
studie +

expertise
centrum

inhoud

01	inleiding	 04
	ervaringsverhaal van student met ASS	 08
	citaten van studenten met ASS	 13
02	algemeen, verklaringstheorieën	 16
03	intake	 24
	bijlage 1 intakeformulier Fontys	 32
	bijlage 2 format voor de intaker	 35
04	van studiebelemmeringen naar oplossingen, tips voor studenten en docenten	 38
05	arbeidsmarktperspectief	 58
06	adressen	 60

Deze reader kan voor 5,- euro (+ portokosten) worden besteld bij handicap + studie via 030-2753300 of algemeen@handicap-studie.nl De tekst van deze reader staat op www.handicap-studie.nl onder publicaties.
Derde herziene druk, 2009.

handicap + studie | christiaan kramm laan 2 | postbus 222
3500 AE utrecht | www.handicap-studie.nl
helpdesk: elke dag van 9.00-12.30 uur, 030-2753300 of
helpdesk@handicap-studie.nl

01 inleiding

Jongeren met een autismespectrumstoornis (ASS) stromen steeds vaker door naar het hoger onderwijs en ervaren daar studieproblemen en onbegrip. Hierdoor komen bij de helpdesk van handicap + studie veel vragen binnen over de studieproblemen van studenten met autisme. Zowel studenten als hun begeleiders hebben behoefte aan informatie over studeren met ASS. handicap + studie, expertisecentrum voor onderwijs en handicap nam het initiatief tot een commissie 'Studeren met autisme' die haar expertise gebundeld heeft in de reader 'Autisme en studeren in het hoger onderwijs'.

De commissie Studeren met autisme verzamelde informatie over het verminderen van onnodige studiebelemmeringen in het hoger onderwijs voor studenten met ASS. Ook gaf zij voorlichting aan studieadviseurs van technische opleidingen in het WO en HBO, omdat veel studenten met ASS voor deze richting kiezen.

Onbegrepen

Studenten met ASS krijgen onvoldoende specialistische ondersteuning. Ze hebben meestal al een lange weg achter de rug en staan regelmatig voor problemen die de studievoortgang belemmeren. De kern van een autismespectrumstoornis ligt in de prikkelverwerking in de hersenen. Studenten hebben grote moeite om de op hen afkomende prikkels te selecteren, te ordenen en er de juiste betekenis aan te verlenen. Om hun studie succesvol af te kunnen ronden zijn ze aangewezen op een aangepaste ondersteuning door mensen die de oorzaken van hun problemen begrijpen. Docenten, studieadviseurs, studentendecanen en studiebegeleiders missen helaas meestal specialistische kennis over autisme. Deze reader biedt daar een oplossing voor.

Reader

Deze reader is bedoeld voor (a.s.) studenten met een autisme spectrumstoornis in het hoger en wetenschappelijk onderwijs en hun begeleiders, zoals studieadviseurs, studentendecanen en docenten.

In deze reader staat algemene informatie over autismspectrumstoornissen, adviezen voor studenten, docenten en studentbegeleiders en succesvol studeren. Alle begeleidings- en ondersteuningsmogelijkheden op dit gebied zijn geïnventariseerd in hoofdstuk 6. De reader opent met een ervaringsverhaal van een student met een autismspectrumstoornis.

De commissie studeren met een stoornis in het autistisch spectrum bestond uit:

Jeannette van Hoek, studentendecaan, Fontys Hogescholen | Jeanne Korstjens, voormalig medewerker handicap + studie | Jos Mensink, medewerker Autismeteam Amsterdam | Lidwine Moorman, medewerker Autismeteam Amsterdam | Ewout Pool, ex-student met ASS en klassen-assistent op Cluster 4 school | Caroline Schuurman, medewerker Centrum Autisme.

**'Geen
autist is
hetzelfde'**

**ervarings-
verhaal**

Verhaal van een studiercarrière

Ewout Pool (24) had zes jaar nodig om te verwerken dat hij een autismespectrumstoornis heeft. Inmiddels kan hij er mee omgaan en praat hij er gemakkelijk over. Ewout maakt zich sterk voor andere studenten met een autismespectrumstoornis. Hij wil bewerkstelligen dat er in het hoger onderwijs meer aandacht komt voor de typische problemen waar studenten met een autismespectrumstoornis tegenaan lopen.

Ewout is 6e jaars geschiedenis aan de Universiteit Utrecht met als specialisatie middeleeuwse studies. Hij studeert deze zomer af op 'criminaliteit in laat middeleeuws Utrecht' en hoopt op een baan bij het Utrechts Archief of bij een uitgeverij in geschiedkundige boeken in diezelfde stad. Ewout communiceert heel gemakkelijk en is erg gevat. Maar, zo legt hij direct uit, dat is wel aangeleerd gedrag. "Ik heb bijvoorbeeld de neiging om lang naar een kettinkje of een schilderij te staren. Nu weet ik dat mensen dat niet prettig vinden. En dat ik altijd een armlengte afstand tot iemand moet bewaren. Ook heb ik mezelf geleerd dat oogcontact niet langer dan drie seconden moet duren omdat het anders ongemakkelijk voelt voor de ander," aldus Ewout.

Op zijn dertiende jaar werd bij hem de diagnose PDD NOS gesteld, pervasieve ontwikkelingsstoornis niet anders omschreven (Not Otherwise Specified), is de officiële term. Kenmerken hiervan zijn ernstig contactgestoord en beperkt in verbale en non-verbale vaardigheden, maar in mindere mate dan personen met klassiek autisme. Ewout legt uit dat het bij PDD-NOS moeilijk is om het 'sociale snapvermogen' aan te leren. De verklaring voor zijn redelijke, weliswaar niet automatisch functionerende, sociale intelligentie is dat zijn moeder hem dat met de paplepel heeft ingegoten. 'Als je iets voor anderen kunt doen, moet je het niet laten', zo luidt het credo van Ewout. En dat is dan meteen de reden

waarom hij in zijn vrije tijd onderzoek doet naar autisme en onderzoek doet voor PAS. Dit is de belangenvereniging van en voor normaal- tot hoogbegaafde volwassen Personen uit het Autisme Spectrum.

Tijdsgewricht

Op de basisschool voelde Ewout zich thuis omdat het een kleine, gemoeidelijke school was met veel aandacht voor de leerlingen. Zijn stoornis kwam wel naar voren maar werd omschreven als MBD, Minimal Brain Damage. Op zijn elfde vertrok hij naar een internaat in Groningen omdat dat met zijn 'hersenafwijking' goed zou zijn. "Op zich was dat internaat juist niets voor mij, maar ik kwam er wel in aanraking met een hele goede psychiater in het academisch ziekenhuis. Hij stelde de juiste diagnose. Als ik 30 jaar eerder was geboren, was ik waarschijnlijk in een psychiatrisch tehuis opgesloten waar ik dan één keer in de week naar buiten zou mogen. Wat dat betreft is het heel positief dat ik in dit tijdsgewricht leef en dat mijn moeder altijd heel goed heeft opgelet dat wat voor mij het beste was, ook gebeurde. Daar ben ik erg blij om, dat moet ik haar echt nageven," aldus de student.

Op een pedologisch instituut volgde Ewout twee brugklassen en ging vervolgens naar de Pleysier zmk-school in Den Haag. Op die school kregen ze mede dankzij de ervaringen met Ewout aandacht voor autisme. Hij rondde de havo af en deed daar vervolgens nog een jaar vwo achteraan. De klassen bestonden uit maximaal acht personen en de leerlingen deden staatsexamen, wat betekende dat ze geen schoolonderzoeken hoefden te doen. De individuele aandacht, de goede structuur en de persoonlijk uitgedachte leertrajecten per scholier maakten dat hij er zich als een vis in het water voelde.

Ewout: "Toch deed ik er thuis in Alkmaar geheimzinnig over. Mensen moesten me als normaal zien. Maar het was natuurlijk wel een beetje dom dat ik dan vertelde dat ik elke dag met de trein naar Den Haag naar school moest!"

Minimale cijfers

De overgang naar de universiteit was voor de student uit Alkmaar een minder grote schok dan hij had gedacht. Ewout: "Dat kwam omdat je in

blokken van 6 weken één vak kon afronden. Het contact met andere studenten verliep heel erg goed. In zo'n groepje van 15 studenten en een mentor heb ik aan een aantal verteld wat er met me aan de hand is. En dat werd geaccepteerd. Wel haalde ik minimale cijfers, altijd zo rond de 5,6. Maar ik heb maar twee vakken niet gehaald en in het 2e jaar had ik mijn propedeuse. Bij middeleeuwse studies vind ik de afstand in de tijd tot het onderwerp heel prettig, en er is lekker veel over geschreven. Op de universiteit heb ik geen officiële begeleiding gehad, al ben ik wel samen met mijn moeder en iemand van de Pleysierschool van te voren wezen praten. Andere jongeren met ASS zou ik aanraden om vooral iets te gaan studeren wat ze leuk vinden, maar niet iets met al te veel sociale interactie. Leraar geschiedenis zou voor mij geen geschikt beroep zijn. Onderzoeker bij een archief weer wel. Daar liggen de conventies vast. Ik ken een docent met Asperger en die had heel veel moeite met orde houden. Toen heeft de Pleysierschool eens een videocamera in de klas gezet om hem met zijn gedrag te confronteren. Daar leerde hij veel van en daarna ging het beter. Maar ik zou dat soort situaties altijd proberen te vermijden."

Onderwijssysteem

Toen Ewout wist dat hij geschiedenis wilde gaan studeren, is hij gaan kijken welk onderwijssysteem het best bij hem paste. Dat werd dus de Universiteit van Utrecht. De student: "Wat pas echt funest is voor studenten met ASS, is dat PGO, probleemgestuurd onderwijs. Studenten met autisme die in zo'n groepje zitten weten niet wat ze moeten doen, er is te weinig structuur. Uiteindelijk krijgen ze dan op hun kop van medestudenten en de docent. Dat is een veelgehoorde klacht van mensen met deze stoornis. Die werken liever alleen of met een hele duidelijke omschrijving." Ook raadt hij af om een studie te kiezen die betrekking heeft op hun 'fiep', een obsessie voor één bepaald onderwerp waar mensen zich helemaal in kunnen verliezen. "Het hangt ervan af of je 'fiep' een praktisch raakvlak heeft. Als je helemaal gek bent van lantarenpalen zou ik wat anders verzinnen, maar ben je bijvoorbeeld gek van computers of ruimtevaart, en heb je de kunde in huis om er ook wat mee te doen, dan is het misschien wel oké. Geen autist is hetzelfde,

neem dat van mij aan. En dat is meteen het rottige, want voor 'onze' studieproblemen zijn vaak geen standaardoplossingen te verzinnen. Mijn stelregel is dat je altijd moet vertellen wat je mankeert, of in ieder geval waar je mee geholpen bent. Als je als student je probleem blijft ontkennen dan houdt het gewoon op. Wat dat betreft zou een studiebegeleider altijd moeten stimuleren om het in de groep te vertellen. Mijn scriptiebegeleider is heel persoonlijk en heel gestructureerd, dat is perfect. We maken samen weekschema's, mijn begeleider levert informatie in hapklare brokken en geeft tips die wetenschappelijk verantwoord zijn."

Citaten van studenten met ASS

- “De studie Nederlands is heel erg ingericht op werkgroepen of werkcolleges. In die colleges wordt een actieve deelname van de studenten verwacht. Het eindcijfer is zelfs mede daarop gebaseerd. Ik durfde zelden mijn mond open te doen. Ten tweede had ik ook het idee dat ik er langer dan studiegenoten over deed om te begrijpen wat nou precies de bedoeling was.”
- “Het probleem met praktica was, dat ik moeite had met samenwerken. De helft van de uitleg ontging me, waardoor ik steeds moest vragen ‘wat is er gezegd? wat is de bedoeling?’ waardoor het voor de anderen kon lijken alsof ik er de kantjes maar vanaf liep. Bovendien heb ik er moeite mee mijn aandacht op de opdracht te richten, omdat het me al heel veel inspanning kost om aan te voelen wat de plannen zijn van de ander en wat mijn bijdrage moet zijn.”
- “Ik moest een stage volgen van minimaal 16 weken of voor dezelfde periode aan studiereizen doorbrengen in het buitenland, het liefste in de tropen. Omdat 16 weken voor mij wel erg lang was, werd voor mij een uitzondering gemaakt en mocht ik deze periode in drieën knippen, wat resulteerde in drie studiereizen.”

- “Tijdens mijn studie heb ik dus niet geweten dat ik autistisch was, al had ik achteraf wel veel klachten die daar later bij bleken te horen. Ik doe dus een studie sinds september. Ik heb trekken uit het autistisch spectrum. Alle punten zijn gehaald tot nu toe, samenwerking loopt moeilijk.”
- “Ik wist tijdens mijn studie niet dat ik een vorm van autisme had, en heb dus gewoon gestudeerd, met naast mijn studie een bijbaan. Dat was soms best zwaar: de combinatie, werken [...]huishouden[...], en nog ASS hebben.”

02 algemeen

I Algemeen

De Nederlandse Vereniging van Autisme gebruikt de term autismespectrumstoornis (ASS). Spectrum wordt gebruikt in de zin van een veelkleurige waaier, om aan te geven dat een autismespectrumstoornis heel verschillend tot uiting kan komen. De DSM-IV-TR, een internationaal gebruikt classificatiesysteem onderscheidt vijf subgroepen:

- 1 De autistische stoornis;
- 2 De stoornis van Asperger;
- 3 PDD.NOS. in het Nederlands: Pervasieve Ontwikkelings Stoornis Niet Anders Omschreven;
- 4 RETT-syndroom
- 5 Desintegratiestoornis van de kinderleeftijd

In de praktijk zijn deze subgroepen niet zo duidelijk af te bakenen.

Kenmerken van autisme

Autisme is een ontwikkelingsstoornis, waarbij de prikkel- en informatieverwerking in de hersenen is verstoord. De informatie vanuit de zintuigen wordt bij mensen met autisme anders verwerkt. Zij nemen losse details waar uit de wereld om hen heen, en hebben moeite om die details vervolgens te verwerken tot een samenhangend en betekenisvol geheel. Autisme uit zich in gedrag en kent de volgende beperkingen:

■ Beperkingen in het contact met andere mensen

Mensen met autisme kunnen zich moeilijk inleven in anderen, waardoor ze moeilijk 'echt' contact maken. Sommige mensen met autisme houden zich volledig afzijdig, anderen zoeken juist teveel contact, waarbij het veelal eenrichtingsverkeer blijft.

■ Beperkingen in communicatie en taal

Mensen met autisme nemen woorden vaak letterlijk en hebben moeite om indirecte, non-verbale taal (zoals in gezegden, gebaren of gezichtsuitdrukkingen) te begrijpen. Vaak praten mensen met autisme op een aparte manier (bijvoorbeeld met vreemd stemgeluid of bijzondere 'formele' woordkeus).

■ **Beperkingen in het voorstellingsvermogen**

Mensen met autisme hebben moeite om zich een goede voorstelling te maken van dingen die niet in het hier en nu aanwezig zijn: hun verbeeldend vermogen is niet goed ontwikkeld. Zij kunnen zich daardoor moeilijk ergens op voorbereiden of iets verwerken. Soms hebben ze geen fantasie, soms juist een teveel aan fantasie, waardoor ze meegesleept kunnen worden in vaak angstige gedachtenspels.

■ **Opvallend beperkte interesses en activiteiten**

Mensen met autisme worden vaak geboeid door slechts een of twee voorwerpen, activiteiten of gedachten. Zij kunnen in eindeloos herhalen vervallen van bijvoorbeeld dezelfde muziek luisteren, of steeds maar praten over een bepaald onderwerp zoals landkaarten, dinosaurussen, literatuur of kunst.

Daarnaast zijn veel mensen met autisme over- of ondergevoelig voor bepaalde (zintuiglijke) prikkels, zoals geluiden of pijnprikkels.

II Verklaringstheorieën

Momenteel zijn er drie theorieën die mogelijk een verklaring geven voor de problemen waar mensen met ASS mee worstelen. Dit zijn de centrale coherentie theorie, de theory of mind (T.O.M.) en executief functioneren.

De centrale coherentie theorie slaat op de drang van mensen om informatie bij elkaar te voegen om er betekenis aan te kunnen geven. Dat blijkt bij mensen met ASS vaak een probleem. Zij richten zich meer op de details en krijgen daardoor geen beeld van het geheel. Dit fenomeen kan zich voordoen bij alle zintuiglijke waarnemingen, bijvoorbeeld bij het waarnemen van klanken en stem.

Met theory of mind wordt bedoeld: 'het hebben van een theorie over de geest'. Het gaat om het besef dat ieder zijn eigen gedachten en waarnemingen heeft, die los staan van andermans gedachten en waarnemingen. Dit besef maakt het mogelijk zaken vanuit verschillend

(persoonlijk) perspectief te bekijken. Het is de belangrijkste voorwaarde voor de ontwikkeling van vooral sociale inzichten en vaardigheden. Mensen met ASS hebben vaak een slecht ontwikkelde theory of mind en kunnen daardoor de wereld alleen vanuit het eigen perspectief beleven.

Executief functioneren houdt verband met het organiseren en plannen van gedrag. Wanneer de executieve functies onvoldoende werken wordt er te weinig sturing gegeven aan andere hersenprocessen. Dit verhindert complex gedrag dat nodig is in situaties waarin snel en flexibel gereageerd moet worden.

Contextblindheid

Autismedeskundige Peter Vermeulen introduceerde de steeds vaker gebruikte term contextblindheid in relatie tot autisme. Contextblindheid speelt een rol in zowel theory of mind, executieve functies als centrale coherentie. In de kern verwijst deze term naar de problemen die mensen met autisme ervaren in het beoordelen en inschatten van menselijk gedrag in relatie tot de context waarin dit plaatsvindt. De betekenis van veel gedrag is immers afhankelijk van de context.

Bijvoorbeeld: wanneer betekent een traan verdriet, wanneer vreugde, wanneer pijn en wanneer misschien slechts een aanwijzing dat iemand uiensoep aan het maken is? Voor een brein dat alle informatie letterlijk opvat, is een traan niets meer dan een druppel water. Om te begrijpen wat die druppel water betekent, is informatie over de context noodzakelijk.

III Kenmerken van studenten met ASS

Elk mens en dus ook elke student, met of zonder ASS is verschillend, vandaar dat onderstaande kenmerken niet op elke student van toepassing zijn. Wel geven ze een beeld van de bijzondere kenmerken die een student met ASS zou kunnen hebben.

Communicatie

Vaak beschikt de student over een uitstekend taalvermogen met een grote woordenschat die hij soms wat formeel gebruikt. Daarom valt het

niet op dat hij geregeld moeite heeft met figuurlijk taalgebruik. Ook heeft hij soms niet door dat iemand zich tot hem richt, zodat hij niet reageert. Niet uit desinteresse of onwil, maar simpelweg omdat hij alleen het informatieve deel van de communicatie volgt en het appele- rende deel aan zich voorbij laat gaan.

De student kan hierdoor moeite hebben met het begrijpen van vragen of opdrachten. Omdat hij uit eerdere gesprekken 'weet' wat de goede antwoorden zijn (bijvoorbeeld 'ja'), geeft hij soms het goede antwoord zonder dat hij begrijpt wat er gezegd is. Door middel van gesloten vragen, herhaling en eventueel uitleg op papier krijgt hij meer houvast.

Door een sterke focus op het verwerven van feitelijke informatie heeft iemand met ASS soms moeite met non-verbale communicatie. Oogcon- tact, gezichtsexpressie, lichaamstaal en gebaren worden niet altijd opge- pik't en daardoor worden gesprekken soms verkeerd begrepen. Andersom geldt hetzelfde. Soms is het moeilijk om stemvolume of geba- ren aan te passen aan de situatie. Hierdoor kan een verhaal bijvoorbeeld verveeld klinken, terwijl dat niet de bedoeling is.

Wat veel helpt is ondersteuning met beeld, tekst en schema's. De stu- dent is gericht op feitelijke informatie en kan deze over het algemeen ook gemakkelijk opslaan. Als de kennis altijd op dezelfde manier wordt aangeboden gaat dit nog beter.

Het is voor iemand met ASS moeilijk om zich in anderen in te leven. 'Spreken tegen iemand' gaat vaak prima, maar 'praten met iemand' levert moeilijkheden op omdat de informatieve functie van communica- tie voorrang krijgt. De affectieve en de appelerende functies krijgen minder aandacht, waardoor een persoonlijk gesprek, waarin met de ander meegeleefd wordt, moeilijk is.

Zelfstandigheid

Met veel oog voor detail en weinig voor het grotere geheel is het moei- lijk om het leven te overzien. Veel studenten met ASS leven vooral in het

hier en nu en vinden het moeilijk om te bedenken wat ze volgend jaar, na hun studie of in het bedrijfsleven willen gaan doen. Omdat ze die grote lijn niet zien verliezen ze soms hun motivatie of richten ze zich op kleine, weinig belangrijke dingen.

Omdat communicatie vaak vooral gezien wordt als middel om informatie uit te wisselen, heeft de student soms moeite met vragen om hulp. Ook overschat hij zichzelf soms, bijvoorbeeld omdat hij eventuele problemen in de toekomst moeilijk in kan schatten. Om deze reden is het belangrijk om geregeld met de student, zijn ouders of begeleiders en docenten te bespreken wat er goed gaat en wat niet.

Het plannen van een dag, een collegeblok en zeker een compleet studiejaar is lastig omdat het maken van een overzicht vaak moeite kost. Door hierin extra structuur aan te brengen en de tijd in kleine overzichtelijke stukken te verdelen, kost dit veel minder energie.

Flexibiliteit is vaak moeilijk voor studenten met ASS. Omdat ze overzicht missen, ontwikkelen ze vaste patronen die voor regelmaat zorgen. Deze patronen zijn soms onzinnig en rigide waardoor ze heel hinderlijk kunnen zijn. Het kost meestal veel energie en strijd om ze af te leren.

Ordenen en organiseren

Ondanks dat het aanbrenge van structuur moeilijk is, is een student met een autismespectrumstoornis vaak wel op zoek naar ordeningspatronen. Helaas zijn ze op het eerste gezicht niet altijd even zinvol. Nieuwe patronen zijn prima aan te leren, maar in tijden van stress en onzekerheid kan de student soms toch teruggrijpen naar zijn oude bekende systeem.

Omdat de student veel oog heeft voor detail is het voor hem moeilijk om onderscheid te maken in wat belangrijk is en wat niet. Alle prikkels om hem heen vragen evenveel aandacht. Hierdoor is hij snel afgeleid en concentratie kost meer energie dan bij andere studenten.

Het is voor de student niet alleen moeilijk om te beginnen met een opdracht of tentamen omdat hij vaak slecht is in plannen, maar ook omdat hij soms niet weet waarmee hij moet beginnen. Het schrijven van een werkstuk bestaat bijvoorbeeld uit een aantal stappen. Omdat deze stappen soms onbekend zijn, is het maken van het werkstuk een enorme onoverzichtelijke klus.

Focus

Veel studenten met ASS hebben een bepaald onderwerp waar ze helemaal in opgaan en alles van weten. Als dit onderwerp (zijdelings) met hun studie te maken heeft, zijn ze vaak in kennis ver vooruit en kunnen ze betweterig overkomen. Als ze beseffen dat hun kennis niet compleet is, dan vullen ze die meestal graag en enthousiast aan.

Al van kleins af aan hebben veel studenten met een autismespectrumstoornis meer interesse in voorwerpen dan in personen. Ze onthouden heel gemakkelijk allerlei soorten informatie uit hun omgeving, ook als deze niet relevant is. Door de benodigde kennis aan bepaalde voorwerpen te koppelen, kan deze vrij gemakkelijk opgeslagen worden.

Stress

Veel studenten met ASS hebben communicatieve vaardigheden die andere mensen automatisch gebruiken aangeleerd door ze te kopiëren. Als deze studenten onder stress staan komt het voor dat ze terugkeren naar kinderlijk gedrag dat vreemd aandoet. Ze steken bijvoorbeeld hun vingers in hun oren of lopen weg. Dit wordt veroorzaakt door een teveel aan prikkels die ze op een natuurlijke manier proberen af te weren.

Andere studenten krijgen bij stress last van repetitief gedrag. Ze blijven bijvoorbeeld dezelfde vraag herhalen. Door ze zelf het beoogde antwoord te laten zoeken of wat extra tijd te gunnen, komen ze hier meestal weer uit. Ook het opschrijven van de vraag of hun gedrag kan helpen.

Leren

Studenten met ASS verwerken veel meer prikkels dan andere mensen, omdat ze vaak slecht zijn in het maken van onderscheid tussen belangrijke en onbelangrijke zaken. Daarom is hun geheugen erg goed. Vooral details kunnen zij erg goed onthouden. Voor de grote lijn hebben ze vaak juist wat extra structuur nodig.

Daarnaast zijn veel studenten met een autismspectrumstoornis goed in associatief denken. Ze leggen heel gemakkelijk koppelingen die niet altijd op het eerste gezicht nuttig lijken, maar die in bepaalde gevallen goed van pas kunnen komen. Zo kunnen ze bijvoorbeeld voorwerpen aan bepaalde lesstof koppelen en deze stof hierdoor heel gemakkelijk oproepen als ze het voorwerp in de buurt hebben.

03 intake

Via een intakegesprek kun je aan het begin van de studie adequate begeleiding en doeltreffende voorzieningen realiseren. Studenten met ASS die voor een bepaalde studie kiezen of nog met het keuzeprocés bezig zijn kunnen daarom het beste zo snel mogelijk een afspraak maken met hun onderwijsinstelling voor zo'n intakegesprek.

De meeste hbo-instellingen en universiteiten hebben een studentendecaan of contactpersoon die zich bezig houdt met studenten met een functiebeperking. Kijk voor de adressen op: www.handicap-studie.nl/studeren/waarstuderen.

I De vorm van de intake

De organisatie van de intake en begeleiding kan per onderwijsinstelling verschillen. De begeleiding kan bijvoorbeeld ingedeeld zijn in een zogenaamde eerste - of tweedelijns begeleiding. De begeleider in de eerste lijn is dan een mentor, docent of studieadviseur bij de eigen opleiding en in de tweede lijn een studentendecaan of -psycholoog van de onderwijsinstelling.

Ook wat betreft het initiatief voor een intakegesprek kunnen onderwijsinstellingen verschillen. Er zijn instellingen die nieuwe studenten met een functiebeperking expliciet uitnodigen voor zo'n gesprek. Er wordt van uitgegaan dat de student vervolgens zelf contact zal opnemen. Bij een aantal hogescholen en universiteiten wordt al bij de aanmelding gewezen op voorzieningen voor studenten met een functiebeperking. Een student kan zijn functiebeperking schriftelijk melden op basis van vrijwilligheid. De informatie van de student wordt doorgestuurd naar een medewerker die er vertrouwelijk mee omgaat. Deze nodigt de student uit voor een intakegesprek. Dit gesprek vindt bij voorkeur plaats voor het nieuwe studiejaar, maar kan ook aan het begin van het nieuwe jaar. De gesprekken zijn altijd vertrouwelijk.

Begrip van ASS en respect voor de student zijn belangrijk voor een goede intake. Voorbereiding van het intakegesprek verhoogt de kans op een bevredigend resultaat. In paragraaf IV van dit hoofdstuk wordt verwezen naar een format, waarop voor zowel de student als de intaker mogelijke gespreksonderwerpen staan. De intaker moet zich ervan bewust zijn dat de student het moeilijk kan vinden over zijn functiebeperkingen te praten. Dit kan voortkomen uit schaamte, vanwege opgedane ervaringen of het idee 'het zelf te willen regelen'.

Een gespreksprotocol van de intake geeft duidelijkheid over de gemaakte afspraken. Het werken met een gespreksprotocol optimaliseert ook de afstemming met en overdracht naar andere betrokkenen binnen de onderwijsinstelling. In het kader van privacybescherming wordt alleen informatie over de student aan medewerkers binnen de opleiding/instelling gegeven als de student daar toestemming voor geeft (zie verder paragraaf IV).

II Eigen initiatief student

Er zijn verschillende situaties te onderscheiden:

- De nieuwe student is al bekend met ASS, de diagnose is gesteld. In de vooropleiding heeft de student te maken gehad met aspecten van het studeren, waar hij rekening mee moest houden of waarbij zich problemen en/of functiebeperkingen voordeden. Mogelijk kreeg hij studievoorzieningen. Deze student weet waar hij bij de nieuwe studie op moet letten: hij is ervaringsdeskundige. Op grond van de eigen ervaringen neemt deze student waarschijnlijk zelf het initiatief voor een intakegesprek.
- De student weet (nog) niet dat hij ASS heeft. Deze student meldt zich niet op eigen initiatief voor een intake. De student of docent of medestudenten merken dat er iets aan de hand is waarvan de oorzaak nog niet duidelijk is. Het verwerken van de leerstof, de moeite met omgaan met anderen en moeite met concentratie kunnen allemaal signalen zijn op grond waarvan de student zich meldt voor een gesprek of (studie)begeleiding. Tijdens het gesprek kan de intaker vermoeden dat de student ASS heeft en dit aan de orde stellen. In het hoger onder-

wijs kunnen pas maatregelen worden genomen als de student zich zelf met studie- of andere problemen meldt bij een mentor, decaan of andere begeleider.

- De student weet dat er problemen zijn, maar ontkent deze. Hij weet dat er specifieke (studie)problemen zijn en de diagnose ASS is gesteld of zou gesteld kunnen worden als de student hiertoe initiatief nam. Deze student neemt voor het bespreken van zijn (studie)problemen geen contact op met een begeleider op de opleiding. Ook hier geldt dat maatregelen en voorzieningen alleen mogelijk zijn als er een aanleiding voor is, zoals bijvoorbeeld slechte studieresultaten. De student moet open staan voor het zoeken naar de oorzaak en het vinden van adequate oplossingen.

III Studie- en beroepskeuze

Bij de studiekeuze speelt de decaan op de vooropleiding een grote rol. Bezoek aan open dagen is altijd aan te bevelen. Het is de student met ASS zeker aan te raden om persoonlijk contact te zoeken met de opleiding die zijn serieuze belangstelling heeft. Bij elk gesprek over studiekeuze geldt de vrijheid van studie- en beroepskeuze voor zover de student voldoet aan de vooropleidingseisen. In een gesprek over de studiekeuze kunnen ook vroegtijdig eventuele financiële en praktische gevolgen aan de orde komen.

Belangrijke overwegingen

Het is van belang te onderzoeken wat voor veel studenten met ASS van toepassing is:

- Technische studies leiden veelal tot meer succes dan studies met meer sociale/communicatieve kenmerken.
- Een kleine/overzichtelijk georganiseerde opleiding vergroot de kans van slagen.
- De vorm en indeling van het onderwijs kan sterk verschillen en kan wel of juist helemaal niet geschikt zijn.
- De manier waarop de begeleiding is georganiseerd en wordt uitgevoerd heeft invloed op het studiesucces.
- De kennis van en ervaring met studenten met ASS op de opleiding/

instelling speelt een rol.

- Het beleid van de onderwijsinstelling met betrekking tot het realiseren van voorzieningen voor studenten met een functiebeperking is bepalend.
- De mogelijkheid om een deeltijdvariant van de opleiding te volgen. Dit kan wenselijk zijn vanwege de studiebelasting. Ook het schriftelijk volgen van onderwijs kan een optie zijn, zoals bijvoorbeeld aan de Open Universiteit.

Leestip:

Protocol overgang leerlingen met autisme van voortgezet onderwijs naar vervolgopleiding (2007)

Arjan Clijsen, Lenie van Lieverloo, Brigitta Mathijssen, Heleen Schoots

Dit is een uitgave van de KPC-groep in samenwerking met het Landelijk Netwerk Autisme (LNA). Het protocol bevat veel praktische handvatten opdat:

- een leerling met autisme kiest voor een opleiding die bij hem/haar past;
- de leerling goed voorbereid wordt op de nieuwe studie;
- een warme overdracht van informatie naar de vervolgopleiding plaatsvindt, zodat er sprake is van doorgaande zorg en begeleiding;
- de student met autisme vanaf de instroom in de nieuwe studie goed begeleid wordt en dat zijn studievoortgang goed gevolgd en gestimuleerd wordt.

Het protocol is te bestellen via www.landelijknetwerkautisme.nl onder 'bestellen'.

Heroriëntatie op studie- en beroepskeuze

Soms zijn er na maanden of jaren van studie nog steeds studieproblemen of zijn de studieresultaten onvoldoende. De student raakt dan gedemotiveerd voor de studie. Het keuzeprocés kan opnieuw beginnen en de student kan zich voor hulp en begeleiding melden bij de studieadviseur die hem tot dan toe heeft bijgestaan en op de hoogte is van het studieverloop en de knelpunten. De student heeft de vrijheid om

een andere begeleider te kiezen die beter past bij zijn persoonlijkheid. Op grond van opgedane ervaring vindt een heroriëntatiegesprek op studie- en beroepskeuze plaats.

IV Het intakegesprek

Met behulp van een format kunnen student en intaker zich goed voorbereiden op het voeren van een gesprek. Voor mogelijke gespreksonderwerpen kan de bijlage van dit hoofdstuk geraadpleegd worden. Het intakegesprek verloopt veelal in drie fasen, de oriëntatie-, de inventarisatie- en de realisatiefase.

In de oriëntatiefase wordt gekeken naar de situatie van de student met betrekking tot ASS, zijn voorgaande schoolloopbaan en de sociale omgeving. Bij de inventarisatie gaat het om studiekeuze en –verwachtingen, begeleiding en knelpunten. In de realisatiefase worden concrete afspraken gemaakt over voorzieningen, begeleiding en vervolggesprekken.

Intake is geen éénmalige activiteit. Het vastleggen van afspraken over begeleiding en voorzieningen wordt beschouwd als een ‘groeicontract’. Tijdens de studie vindt regelmatig aanvulling en wijziging plaats.

Communicatietips

Tips voor de student

Bereid je voor, zet vragen op papier.

- Stel de vragen over alle zaken die aan de orde moeten komen duidelijk en concreet.
- Zeg het als je het moeilijk vindt onderwerpen te bespreken.
- Doe je niet anders voor dan je bent.
- Maak aantekeningen of neem het gesprek op. Bespreek dit van tevoren.
- Stel vragen als je niet begrijpt wat de ander zegt of bedoelt.
- Vraag of een begeleider of docent van het V(S)O om bij het intakegesprek aanwezig te zijn. Hij of zij kent je belemmeringen en weet waar jij het meest mee geholpen bent.

Tips voor de intaker

- Studenten met ASS hebben soms moeite met het formuleren van hun hulpvraag, daarom is het nuttig als een ouder, begeleider of docent aanwezig is die goed op de hoogte is van de mogelijkheden en belemmeringen van de student.
- Zorg dat het gesprek in een rustige omgeving plaats vindt. Zet telefoon en PC uit. Dit zijn extra prikkels voor de student.
- Maak het doel en de duur van het gesprek meteen bij aanvang duidelijk, zorg voor een duidelijke structuur.
- Toon begrip en respect, neem de student en zijn vragen serieus.
- Realiseer je dat de student het gesprek moeilijk kan vinden; als de diagnose ASS is gesteld, ligt het anders dan wanneer er twijfels zijn. In elk geval is de kans groot dat de student zich 'anders' voelt.
- Stel concrete vragen en vraag door, wees duidelijk. Als de student zijn grenzen aangeeft, ga daar dan niet overheen. Begin met gesloten vragen en ga in de loop van het gesprek over op open vragen, doe dit naar aanleiding van de observaties tijdens het gesprek.
- Geef de student de tijd om zijn antwoord te formuleren.
- Let op non-verbaal gedrag.
- Reageer emotioneel neutraal.

Privacybescherming

Tijdens het gesprek komen vertrouwelijke en persoonlijke zaken aan de orde. De student is niet verplicht om informatie te geven. De consequentie hiervan kan zijn dat hij niet de noodzakelijk geachte voorzieningen krijgt.

Het is in het kader van de privacybescherming vereist, dat zeer voorzichtig met vertrouwelijke informatie zoals medische verklaring en persoonlijke gegevens over de functiebeperking wordt omgegaan. De intaker meldt dit altijd aan het begin van het gesprek. Ook wordt dan duidelijk gemaakt waar het verslag van het intakegesprek wordt bewaard en wie inzage heeft. Zonder toestemming van de student geeft de intaker geen informatie door aan anderen. Op verzoek van of in overleg met de student neemt de intaker in verband met het treffen van voorzieningen

contact op met betrokkenen, zowel intern binnen de opleiding als extern. Bij alle onderwijsinstellingen bestaat een gedragscode of privacy-reglement waarin dit onderwerp is geregeld.

V Rechten op voorzieningen

Verschillende wettelijke regelingen zijn van toepassing. Voor alle regelingen geldt dat de decaan de schakel is met betrekking tot informatie en aanvraag. In de meeste gevallen is het nodig om over een medische verklaring te beschikken.

Op www.handicap-studie.nl is hierover onder 'mijn rechten' meer uitgebreide informatie te vinden.

**Fontys
studenten-
decanaat**

bijlage 1

De laatste maanden voorafgaand aan het begin van een nieuwe studie vormen voor alle studenten een spannende periode. Misschien vraag je je van tijd tot tijd af of je de juiste studie gekozen hebt; of de studie haalbaar zal zijn en zal voldoen aan je wensen. En of je een juist beeld hebt opgebouwd van de beroepsmogelijkheden.

Daarnaast word je geconfronteerd met nieuwe procedures en regelingen omtrent inschrijving en studiefinanciering voor het hoger onderwijs. Kortom, die laatste maanden kunnen spannend, maar ook onzeker zijn.

Wanneer je een functiestoornis of chronische ziekte hebt, word je ook geconfronteerd met deze vragen, maar is het antwoord misschien nog moeilijker te vinden. Daarom moet je vroeg nagaan wat de mogelijkheden en functiebeperkingen zijn van je functiestoornis voor de latere beroepsuitoefening, en welke aanpassingen in het studieprogramma wenselijk zijn. Wanneer je speciale voorzieningen nodig hebt, kost de realisatie hiervan de nodige tijd. Bij een handicap gaat het in dit verband om functiestoornissen die in principe een vertragende invloed hebben op je studieverloop, zeker wanneer er geen extra voorzieningen voor worden getroffen. Je kunt hierbij denken aan bijvoorbeeld gezichts-, gehoor- en spraakproblemen, rolstoelgebruik, dyslexie, epilepsie, diabetes en psychische stoornissen.

Op grond van je ervaringen tijdens eerdere opleidingen, kun je zelf vaak het best aangeven waar je mogelijkheden en functiebeperkingen liggen en welke onduidelijkheden er zijn. De opleiding kan van haar kant aangeven welke aanpassingen en voorzieningen mogelijk zijn. Ook kunnen wij je informeren over speciale regelingen zoals de studiefinanciering die voor jou van belang zijn. Er is een speciale brochure en "Decaanwijzer" over studeren met een handicap beschikbaar. Je zult begrijpen dat in veel gevallen geen standaardoplossingen voorhanden zijn, maar dat er 'maatwerk' moet worden geleverd. Wanneer je denkt dat jouw functiestoornis of ziekte gevolgen zal hebben voor je studievoortgang, of wanneer je vragen hebt op genoemde terreinen kun je contact met ons opnemen.

Dan bekijken we samen welke informatie er aan de opleiding doorgegeven moet worden. Wanneer je dit antwoordformulier invult en terugstuurt, zal een van de studentendecanen telefonisch of via e-mail contact met je opnemen.

Antwoordformulier retourneren aan:

Fontys Hogescholen

Studenten - servicebalie R1

Postbus 347

5600 AH Eindhoven

S.V.P. DUIDELIJK SCHRIJVEN!

voornaam

achternaam

straat

huisnummer

postcode en woonplaats

telefoon

e-mail adres

gekozen opleiding

lesplaats

korte omschrijving van de functiestoornis

Ik wil gebruik maken van de volgende voorzieningen

Format voor de intaker

bijlage 2

naam student

telefoon en emailadres

opleiding

gesprek gevoerd door

datum

Oriëntatie

aard van de functiebeperking

diagnose sinds

door

schoolloopbaan tot nu toe

vooropleiding(en)

hoe lang over gedaan, diploma wel/niet behaald

speciale begeleiding/voorzieningen gehad, welke

sociale situatie

woonsituatie

zelfstandigheid

steun van omgeving

externe begeleiding

Inventarisatie

studiekeuze

waarom deze keuze, gemaakt op grond/met behulp van

studie- en beroepentest gedaan

verwachtingen m.b.t. opleiding en beroep

begeleiding gewenst/nodig

persoonlijke

studievoortgangs-

frequentie

knelpunten

aanwezigheid

belastbaarheid

planning en organisatie van de studie

groepswerk

college volgen

stage(s)

informatievoorziening, bijv. roosters, zieke docent,

tentamens, toetsvorm

studievertraging

(on)begrip

sociale vaardigheden, assertiviteit

Realisatie

Afspraken op het gebied van
wie coördineert de begeleiding

wie moet worden geïnformeerd, wie doet dat

vervolggesprek, wanneer, op vast moment, wie neemt initiatief als er problemen zijn

welke voorzieningen worden aangevraagd, wie doet dat

verwijzing naar training sociale vaardigheden, studentenpsycholoog

04 van studie- belemme- ringen naar oplossingen

Aan de hand van verschillende studieactiviteiten worden algemene en specifieke oplossingen geboden voor belemmeringen die bij studeren met ASS voorkomen. Dit komt met name door moeite met het verwerken van informatie en moeite met sociale interactie bij:

- 1 Het bestuderen van lesmateriaal
- 2 Het volgen van colleges en aantekeningen maken
- 3 Het deelnemen aan werkgroepen, informatie verwerken, presenteren en samenwerken
- 4 Het maken van individuele werkstukken, papers of scripties
- 5 Het afleggen van mondelinge tentamens en praktijktoetsen
- 6 Het maken van schriftelijke tentamens
- 7 Stagelopen

Algemene tips voor studenten

Studenten met ASS verschillen van elkaar en niet elke genoteerde oplossing is geschikt voor elke student. Soms zal pas bij het wat langere tijd uitproberen van een oplossing het praktisch nut voor de individuele student thuis of in de eigen onderwijsinstelling blijken.

Een algemene regel is dat het nuttig is om je docenten en medestudenten tijdig te informeren over je functiebeperkingen op het gebied van informatieverwerking en communicatie. Denk er aan ze informatie te geven over de beste manier van communiceren met jou, misschien kun je gebruik maken van een weblog, e-mail, hyves of facebook. Voor de meeste studenten met ASS geldt dat zij baat hebben bij elke één á twee weken een 10-minutengesprek met hun begeleider om de voortgang te bespreken en een nieuwe planning te maken. Als het vragen om hulp moeilijk voor je is, kun je gerust een vertrouwd persoon meenemen die het één en ander voor je kan regelen.

Sommige opleidingen kennen een maatjesproject, waarbij hogerejaars studenten of studenten van een sociale opleiding begeleiden bij bijvoorbeeld het kennismaken met de universiteit, contacten leggen met andere studenten en het plannen van je studie. De maatjes krijgen hiervoor bijvoorbeeld studiepunten of kunnen betaald worden via de universiteit of uit het PGB (persoonsgebonden budget).

Algemene tips voor docenten en begeleiders

Studenten hebben vaak behoefte aan specifieke begeleiding en structuur. Een deel van de gepresenteerde oplossingen voor de begeleiding van studenten staat niet op zichzelf en is pas effectief als de maatregelen onderdeel uitmaken van het totale begeleidingstraject. Het is goed om regelmatig met de student te bekijken of de gekozen oplossing voor de problemen met het verwerken van informatie ook werkt.

Het is belangrijk dat docenten en begeleiders accepteren dat de informatieverwerkings- en communicatiestoornis vraagt om aanpassingen van hun kant. Zij zijn het die de student de noodzakelijke voorzieningen en ondersteuning kunnen bieden.

Algemeen geldt dat docenten en begeleiders aan de student kunnen vragen op welke manier ze het beste kunnen communiceren. De student kan dit zelf meestal goed aangeven. De meeste studenten zijn gebaat bij een sturende, zakelijke en pragmatische benadering. Wees sturend en directief in het aanbieden van de lesstof, opdrachten of instructies.

De meeste studenten met ASS hebben baat bij elke één á twee weken een 10-minutengesprek. Het is goed om zelf de regie te nemen en de student daartoe uit te nodigen. Zeg geen dingen als 'mijn deur staat altijd open', maar maak duidelijke afspraken. Plan het gesprek zoveel mogelijk op een vaste dag en een vast tijdstip. Het doornemen van een aantal dezelfde concrete vragen werkt het beste. Overleg hoe de student een goede studieplanning kan maken, dit biedt houvast. Verder is het interessant om te weten hoe het contact verloopt met andere werkgroepleden, of de student overzicht heeft over zijn activiteiten en of en waar hij hulp nodig heeft.

Voor een student met een stoornis in de informatieverwerking vraagt het volgen van onderwijs veel extra energie. Het is noodzakelijk daar rekening mee te houden en dat kan door een pauze in de bijeenkomsten in te plannen en het moment van het inleveren van producten aan te passen aan zijn of haar mogelijkheden.

Het is van groot belang om als docent of begeleider te respecteren dat de student terreinen heeft waarop op grond van de handicap de grens

van de zelfstandigheid is bereikt. Dit vraagt van de docent of begeleider acceptatie van de handicap en het tonen van begrip hiervoor. Het is mogelijk dat docenten of begeleiders moeite ondervinden bij het aangaan van een functionele relatie met de student met ASS.

Docenten of begeleiders kunnen altijd samenwerken met deskundigen op het terrein van ASS of advies vragen via de GGZ (adressen worden vermeld in hoofdstuk 6).

Voorkomende belemmeringen

Studenten met ASS hebben vaak moeite met het verwerken van informatie. Het gaat minder snel, ze hebben moeite met het onderscheiden van hoofd- en bijzaken, verbanden leggen en het abstractievermogen. Te veel informatie tegelijk levert problemen op, een goede planning biedt ze juist houvast.

Door contextgebonden leren kunnen problemen ontstaan als de toets niet gemaakt wordt in het bijbehorende lokaal. Studenten kunnen gevoelig zijn voor geluid en licht. Er is sprake van moeite met flexibiliteit met als gevolg dat zij vaak behoefte hebben aan structuur en duidelijkheid. Studenten met ASS willen graag precies weten wat van hen verwacht wordt. Vaak vertonen studenten een sterke interesse in een bepaald onderwerp, soms obsessief, en komt overschatting van eigen mogelijkheden voor, met name bij Asperger.

Problemen met het verwerken van informatie leidt vaak tot moeizame sociale interactie. De student is slecht in het oppikken van subtiele signalen, zowel verbaal als non-verbaal. Er kan sprake zijn van éénrichtingsverkeer en het letterlijk opvatten van uitspraken. Boos of emotioneel reageren komt voor een student met ASS vaak 'uit de lucht vallen'. De student is gebaat bij het aannemen van een 'neutrale houding'. Faalangst kan ontstaan door de combinatie van verminderd zelfvertrouwen, gebrek aan bevestiging en perfectionisme. Vaak is er sprake van stress en vermoeidheid bij afwijkende situaties en een overvloed aan prikkels, het te laat beginnen van een college kan bijvoorbeeld stress opleveren. Belemmeringen en het compenseren ervan leveren de student vaak tijdgebrek op.

Tips voor studenten

1 Bestuderen van lesmateriaal

Actief omgaan met de lesstof.

- Maak gebruik van onderstrepen, hardop lezen, meebewegen bij het lezen, gesproken tekst afluisteren terwijl je rent of fietst of laat je gedeelten van de tekst voorlezen.
- Lees aandachtig. Gebruik bijvoorbeeld een kookwekker om jezelf te dwingen een bepaalde tijd geconcentreerd bezig te zijn. Je kunt zo gemakkelijker controleren of je gedachten afdwalen.
- Maak samenvattingen. 'Mindmapping' is een creatieve manier om een samenvatting te maken, zodat je de stof structureert, verbanden legt en hierdoor beter kunt onthouden zie hiervoor het boek van Van den Brandhof(1998)*.
- Structureer je aantekeningen/lesstof. Maak mappen per onderwerp of per vak en berg hier ook je aantekeningen op. Hierdoor kun je het gemakkelijk terugvinden en houdt je overzicht. Een computer is ook handig.
- Gebruik een typoscoop. Dit is een stukje donker plastic of karton met een gleuf erin, zodat je steeds maar één regel leest.

Wil je hulp bij het ontwikkelen van deze vaardigheden? Volg dan een training leestechneken of studievaardigheden. Ga van tevoren even na of de training specifiek genoeg gericht is op jouw leerdoelen. Als de training te algemeen is, vraag dan om een mogelijkheid voor persoonlijke begeleiding waar het gaat om het geleerde te kunnen toepassen tijdens het studeren zelf. Vraag je docent om leestips en studeertips en gebruik het boek van Van den Brandhof (1998)*.

* Van den Brandhof, J.W. (2007). Gebruik je hersens. Hoevelaken; Academic service. (ISBN: 90 526 1614 0)

Concentratie tijdens het studeren

- Creëer een individuele studieruimte. Een rustige en vertrouwde plek zonder afleiding, ook voor het bestuderen van video- en audiomateriaal. Doe dit zowel thuis als op de onderwijsinstelling.
- Zorg zo nodig voor een prikkelarme studieruimte, met aangepaste verlichting.

Je studietijd plannen

- Maak een dagplanning en een taakgerichte planning en stel die regelmatig bij.
- Maak een onderwijsplanning. Maak samen met je studieadviseur een indeling van de onderwijsactiviteiten afgestemd op jouw mogelijkheden. Houd rekening met vertraging of tijdelijke uitval.
- Volg een cursus 'time-management'. Ga van tevoren wel na of de cursus genoeg gericht is op jouw problematiek. Als de training te algemeen is, vraag dan of persoonlijke begeleiding tijdens de cursus mogelijk is.
- Vraag hulp van een studieadviseur, studentendecaan, tutor of mentor bij het maken van een taakgerichte planning.

2 College volgen en aantekeningen maken

Actief deelnemen

- Schrijf nieuwe en belangrijke woorden en begrippen op en herhaal deze zolang het nodig is.
- Ga dicht bij de docent zitten.
- Ga naast een vaste medestudent zitten die je kan helpen.
- Neem de collegestof op met een recorder.
- Kopieer aantekeningen van een medestudent en regel een kopieervergoeding.

Afspraken met docent

- Vraag de docent vooraf om de collegestof in digitale vorm.
- Vraag om concrete informatie over gewenst en verwacht gedrag van studenten.
- Vraag je docent om afspraken en opdrachten per e-mail op te sturen.

Plan je concentratie

- Plan je afwezigheid zo gunstig mogelijk. Denk bijvoorbeeld aan het tijdstip op de dag en de spreiding over het hele collegejaar.
- Volg het college eventueel met een andere lesgroep, bijvoorbeeld in verband met gunstiger lestijden.
- Zoek uit of, en wanneer, er een inhaalcollege wordt gegeven.
- Plan tussendoor rust-uren en maak hiervoor gebruik van een rust(ige)ruimte op de onderwijsinstelling. Soms is er in de bibliotheek een ruimte die nauwelijks gebruikt wordt.

Alternatieven

- Vraag om een absentieregeling of versoepeling van aanwezigheidsplicht.
- Vraag om een gunstige clustering van lesactiviteiten.
- Vraag om een vast persoon die je kunt aanspreken over gunstige roostertijden of plotselinge roosterwijzigingen.
- Vraag om een voorkeursdocent. Als je kunt kiezen, volg dan college bij de docent die het meest rekening met je houdt en waarvan de manier van lesgeven het beste aansluit bij jou.
- Doe een voorstel om de verplichte collegestof op een alternatieve manier te verkrijgen. Vraag of het college kan worden opgenomen en daarna beschikbaar kan komen op internet, intranet of podcast. Vraag eventueel om een zelfstudiemodule.
- Maak een keuze voor het volgen van een gedeelte van de leerstof in contractonderwijs. Bij sommige opleidingen is het mogelijk om alleen te betalen voor het vak dat je volgt. Hierdoor zijn er meer mogelijkheden voor flexibel en gespreid leren.

3 Deelnemen aan werkgroepen: informatie verwerken, samenwerken en presenteren

Hulpmiddelen

- Neem belangrijke discussies en bijeenkomsten op.
- Maak gebruik van een voicerecorder in plaats van het maken van aantekeningen.
- Gebruik een laptop.

- Maak een communicatiemap. Deze kan notulen, afspraken en relevante info bevatten.
- Gebruik een agenda om belangrijke informatie, al je afspraken en notities vast te leggen. Op deze manier houd je overzicht en controle over je activiteiten.
- Communiceer met je werkgroep via e-mail, chat, msn en telefoon. Dit is handig voor overleg buiten de werkgroepbijeenkomsten.
- Maak bij het houden van een presentatie gebruik van ondersteunende presentatiemiddelen zoals PowerPoint, een 'spiekbriefje' of video.
- Gebruik een vast persoon als aankijk- of ondersteuningspunt bij het presenteren. Vraag die persoon of je je aandacht op hem of haar richten mag.

Afspraken

- Zorg voor een vaste structuur in de contacturen die de werkgroep met de docent heeft.
- Plan werkgroepoverleg op gunstige tijden en in een prikkelarme ruimte.
- Maak een concreet plan over hoe jij tijdelijk kan ontsnappen aan te veel prikkels als het je even te veel wordt.
- Reserveer vaste en geschikte werkgroepruimte tijdig.
- Beperk lokaalwisseling.
- Zorg voor vaste pauzes en rooster rusturen in.
- Stel een voorzitter aan in de werkgroep die orde houdt en samenvat.
- Werk zoveel mogelijk met vaste 'partner' of studiemaatje, zowel in als buiten de werkgroep.
- Doe mee aan een beperkt aantal opdrachten en werkgroepbijeenkomsten.
- Presenteer in een kleine groep.
- Presenteer op geschikte tijden of dagen.
- Cluster presentaties en tentamens. Door zoveel mogelijk op dezelfde dag te plannen hoef je minder vaak naar school te komen.

Alternatieven

- Doe een voorstel om de competenties met betrekking tot groepswerk op een alternatieve manier te mogen bewijzen.
- Vraag de presentaties te mogen voorlezen of neem deze van te voren thuis op.
- Bedenk zelf een alternatieve opdracht in plaats van werkgroepdeelnamen.
- Vraag om individuele opdrachten naast gedeeltelijke werkgroepopdrachten.
- Maak een procesverslag over jouw aandeel in de werkgroep. Beschrijf de eventuele gemiste leerpunten en doe een voorstel hoe je deze kunt inhalen.
- Vraag om spreiding van inleverdata voor presentaties en opdrachten.
- Vraag om beperking van het aantal opdrachten.
- Vraag absentieregeling of versoepeling van de aanwezigheidsplicht.
- Vraag om een individueel studietraject als alternatief voor het werken in werkgroepen.

Extra begeleiding

- Als je het vragen om extra hulp of extra begeleiding lastig vindt, neem dan een vertrouwd persoon mee om duidelijk te maken waar je behoefte aan hebt.
- Vraag om begeleiding door een vertrouwd persoon.
Vraag om extra afspraken of begeleiding in verband met je studievoortgang.
- Vraag begeleiding bij het inventariseren van en omgaan met knelpunten.
- Vraag begeleiding of volg een training in bijvoorbeeld communicatieve vaardigheden, faalangstraining, training assertiviteit, leren samenwerken of sociale vaardigheden. Let daarbij op of de training voldoende gericht is op jouw persoonlijke leerdoelen.

4 Individuele werkstukken, scripties en papers

Structuur aanbrengen

- Controleer regelmatig met je docent of begeleider of de opdracht helder is.
- Werk volgens een planning; maak een dagplanning en een taakgerichte planning en stel deze regelmatig bij.
- Plan ook rustpauzes in en doe dan wat ontspanningsoefeningen.
- Maak bij je planning gebruik van een werkagenda, eventueel ingesproken op een voicerecorder.
- Studeer thuis in een rustige omgeving. Verwijder zaken die je kunnen afleiden en zorg voor een rustige verlichting.
- Regel tijdig een netwerkkaart om je eigen laptop op het netwerk van de onderwijsinstelling aan te sluiten.
- Plan computergebruik in de bibliotheek op tijd.
- Ga tijdig op zoek naar een rustige/prikkelarme studieruimte in de onderwijsinstelling. Soms is er in de bibliotheek een ruimte die nauwelijks gebruikt wordt.

Alternatieven

- Maak een jaaroverzicht van in te leveren werkstukken en doe een voorstel voor gunstige spreiding over het collegejaar.
- Vraag om het opdelen van je opdracht in kleinere stukken.
- Vraag om een alternatieve inleverdatum.
- Doe een voorstel om opdracht samen met medestudent te maken.
- Vraag om een mogelijkheid tot mondelinge toelichting bij je werkstuk.
- Vraag of je delen van je opdracht ingesproken mag inleveren.
- Vraag of je een videopresentatie mag maken in plaats van een werkstuk.

Extra begeleiding

- Als je het vragen om extra hulp of extra begeleiding lastig vindt, neem dan een vertrouwd persoon mee om duidelijk te maken waar je behoefte aan hebt.
- Zoek een medestudent als studiemaatje om elkaar aan het werk te

houden of inhoudelijke stukken voor te leggen.

Zoek iemand om je te helpen bij het typewerk.

Vraag de docent vragen te mogen stellen per e-mail, telefoon of sms.

Vraag extra ondersteuning van de vakdocent of scriptiebegeleider.

Organiseer een mogelijkheid extra feedback te krijgen.

- Vraag begeleiding op specifieke punten; bijvoorbeeld werken onder tijdsdruk, het maken van een taak- en/of tijdsplanning of de vaardigheidsaspecten voor het maken van een werkstuk.

5 Mondelinge tentamens en praktijktoetsen

Benodigde informatie

- Zorg op tijd voor heldere schriftelijke informatie over vorm, inhoud en beoordeling van de toets.
- Zorg dat je op de hoogte bent van de docent die de toets afneemt en zorg ervoor dat deze docent op de hoogte is van de noodzaak om de tentamenvragen of opdrachten helder, logisch en bondig te formuleren. Vraag desgewenst om rustpauze tussen de tentamenonderdelen.
- Vraag om een docent bij wie je je veilig voelt.
- Zorg dat je op de hoogte bent in welk lokaal de toets wordt afgenomen.
- Zorg, als dat is toegestaan, voor een vaste partner bij praktijktoetsen.
- Vraag tijdig, zo mogelijk schriftelijk, om heldere instructies en verwachtingen van de docent.
- Regel dat je het tentamen mag afleggen op een gunstige dag of tijd.
- Regel verlenging van de tentamentijd zodat je meer tijd hebt om de informatie uit de vraag of opdracht te verwerken. Vraag om een rustpauze tussendoor.
- Regel verkorting van de tentamentijd of vraag of je het tentamen in delen mag maken. Dit is minder aanslag op je energie.
- Maak een jaarplanning en regel een spreiding van tentamens over de dag of over het blok.
- Maak een jaarplanning en regel clustering van tentamens. Plan zoveel mogelijk tentamens en presentaties op een dag, dan hoef je minder vaak naar school te komen.
- Vraag om een diagnostische toets (een proeftoets) of oude tentamens.

Alternatieven

- Vraag in plaats van een mondeling tentamen om een schriftelijk tentamen, een schriftelijk tentamen met mondelinge toelichting, een tentamen via chat of msn of een digitaal take-home tentamen (als uitspraak of luistervaardigheid getoetst wordt).
- Vraag of je de praktijktoets af mag leggen samen met vaste oefenpartner.
- Vraag of je in plaats van een praktijktoets een video mag inleveren.
- Vraag vrijstelling voor die onderdelen van de (praktijk)toets die voor jou onmogelijk zijn om af te leggen op grond van je functiebeperking. Dit zal alleen worden toegestaan als je hierdoor wel blijkt kunt blijven geven van bepaalde kerncompetenties. Zoek samen met je docent naar alternatieven om je competenties aan te tonen en je studiepunten te halen.

6 Schriftelijke tentamens

Belangrijke zaken

- Zorg op tijd voor schriftelijk heldere informatie over vorm, inhoud en beoordeling van de toets.
- Zorg dat je op de hoogte bent in welk lokaal de toets wordt afgenomen.
- Regel, zo mogelijk, een vaste plaats in het lokaal. Denk daarbij aan rustig, prikkelarm en goed licht.
- Regel tentamen in een individuele ruimte zodat er minder stressfactoren en afleiding aanwezig zijn.
- Regel dat je het tentamen mag afleggen op een gunstige dag/tijd.
- Regel verlenging tentamentijd zodat je meer tijd hebt de informatie uit de opgaven te verwerken en om eventueel pauzes te nemen.
- Regel verkorting van de tentamentijd of zorg dat je je tentamen in delen mag maken. Dit doet minder aanslag op je energie.
- Maak een jaarplanning en regel het spreiden van tentamens over de dag of over het blok.
- Maak een jaarplanning en regel clustering van tentamens. Plan zoveel mogelijk tentamens en presentaties op een dag, dan hoef je minder vaak naar school te komen.
- Vraag om een proeftoets of oude tentamens.

Alternatieven

- Vraag in plaats van een schriftelijk tentamen bijvoorbeeld een openboek tentamen, een take-home tentamen, tentamen via e-mail of internet, het inspreken van antwoorden, antwoorden via computer of laptop, een mondeling tentamen, multiple choice in plaats van open vragen, open vragen in plaats van multiple choice of vragen op computer of laptop.
- Vraag vrijstelling voor die onderdelen van het tentamen die voor jou onmogelijk zijn om af te leggen op grond van je functiebeperking. Dit zal alleen worden toegestaan als je hierdoor wel blijf kunt blijven geven van bepaalde kerncompetenties. Zoek samen met je docent naar alternatieven om je competenties aan te tonen en je studiepunten te halen.

7 Stagelopen

Te regelen zaken

- Vraag advies aan een interne of externe begeleider over wat, hoe en wie je moet vertellen over je handicap, waar je stageplek rekening mee moet houden en welke manier van begeleiding voor jou optimaal is. Denk aan het informeren van je stageomgeving over je functiebeperkingen op het gebied van informatieverwerking en communicatie, over het geven van informatie en over de beste manier van communiceren met jou.
- Zoek tijdig een geschikte stagebegeleider of stagedocent met specifieke expertise in het begeleiden. Informeer je stagebegeleider of stagedocent over bovenstaand punt.
- Zoek op tijd een geschikte stageplaats. Denk ook aan vervoer naar je stageplaats.
- Denk aan noodzaak van een rustige werkruimte, een vaste werkplek en vaste overlegtijden.
- Regel tijdig en schriftelijk helderheid over stageopdracht en verwachtingen van de stageplek en de stagedocent.
- Maak afspraken over aanwezigheid en wat te doen bij absentie. Maak afspraken over pauzetijden en regel een ruimte waar je rust kunt nemen. Ga steeds uit van je beschikbare energie.

- Regel de spreiding van je stage over meerdere korte perioden. Denk ook aan parttime stagelopen.
- Maak afspraken over structureel overleg. Denk aan regelmatig een 10-minutengesprek met een vaste begeleider om de voortgang te bespreken en de activiteiten vooruit te plannen.
- Maak afspraken over de informatievoorziening, bijvoorbeeld per e-mail.
- Regel op tijd hulp bij rapportage en correspondentie.
- Regel een voicerecorder voor het vastleggen van aantekeningen, afspraken en notities. Zo houd je overzicht en controle over je activiteiten.
- Regel tijdig een studiemaatje met wie je regelmatig stage-ervaringen uitwisselt.
- Regel een eventuele tweede stage op dezelfde stageplaats.

Alternatieven

- Vraag naar de mogelijkheid van een duo-stage waarin twee studenten één stage lopen en samen werken aan een stageopdracht.
- Vraag naar een alternatieve stagebeoordeling bijvoorbeeld deels door je stagebegeleider en gedeeltelijk aan de hand van je verslag of je portfolio. Hierdoor ben je minder afhankelijk van het begrip van alleen je stagebegeleider voor jouw handicap en krijg je een alternatieve kans om je competenties aan te tonen.
- Als je niet in staat blijkt te zijn om stage te lopen, bespreek dit dan met je docent. Zoek samen naar een alternatieve manier om de gevraagde competenties te kunnen aantonen zodat je toch de betreffende studiepunten kunt halen.

Tips voor docenten en begeleiders

lesmateriaal

- Zorg voor overzichtelijke lay-out. Pas het lesmateriaal zoals readers, en audio-visueel materiaal aan. Voorzie het van een heldere structuur, duidelijk taalgebruik, eenduidige instructies en een concreet stappenplan.
- Maak teksten in 12-puntsletter met duidelijk lettertype zoals arial en

regelafstand 1,5.

- Geef informatie via mail of intranet.
- Zorg voor heldere opdrachten.
- Bied lesstof gestructureerd aan zodat de student zijn studietijd goed kan plannen.
- Bied hulp bij planning.
- Geef de student studietips.

Zie www.handicap-studie>studeren>studietips

Colleges

- Gebruik heldere taal die voor één uitleg vatbaar is. Vermijd woordgrappen en beeldspraak. Deze worden vaak letterlijk geïnterpreteerd.
- Bied colleges aan met een duidelijke structuur.
- Geef heldere mondelinge toelichtingen bij schriftelijke informatie.
- Geef heldere schriftelijke toelichting bij mondelinge informatie of presentaties. Doe dit ook met betrekking tot verwachtingen over het zelfstandig uitvoeren van een opdracht.
- Geef vooraf overzicht van de te behandelen stof en leg verbanden met de rest van de stof.
- Herhaal nieuwe belangrijke woorden en begrippen en schrijf ze op.
- Geef duidelijke feedback.
- Houd pauzes.
- Houd rekening met het tempo van de student.
- Bied desgewenst ondersteuning aan. Denk aan het digitaal beschikbaar stellen van collegestof. Vooraf kunt u ook eigen aantekeningen op papier of via de mail ter beschikking stellen.
- Bied na het college gelegenheid tot vragen stellen of toelichting geven. Geef dit aan het begin van het college aan.
- Bied gelegenheid tot vragen stellen via e-mail of telefoon.
- Check bij de student of de eventuele opdracht duidelijk is.

Begeleiding werkgroepen

- Gebruik heldere taal die voor één uitleg vatbaar is. Vermijd woordgrappen en beeldspraak. Deze worden vaak letterlijk geïnterpreteerd.
- Structureer de werkgroepagenda.

- Verschaf niet teveel informatie in één keer. Studenten met ASS hebben meer tijd nodig om informatie te verwerken.
- Geef duidelijk en in detail instructies en geef de stappen aan die gezet moeten worden.
- Maak duidelijke afspraken rondom informatievoorziening of communicatie met de werkgroep. Bij voorkeur schriftelijk. Kondig veranderingen duidelijk en op tijd aan.

Werkstukken, papers en scripties

- Zorg voor een schriftelijke formulering van de opdracht en controleer of deze helder bij de student zijn overgekomen.
- Geef duidelijk en in detail instructies en beschrijf de stappen die moeten worden gezet.
- Maak duidelijke afspraken, bij voorkeur schriftelijk.
- Kondig veranderingen duidelijk en tijdig aan.
- Bied mogelijkheid voor alternatieve inleverdata als dat noodzakelijk is.
- Bied mogelijkheid aan voor extra feedback.
- Bied mogelijkheid voor het stellen van vragen per e-mail of telefoon.
- Bied de mogelijkheid van een alternatieve opdracht als dat noodzakelijk is. Denk aan: het geven van een mondelinge toelichting, het inleveren van een ingesproken werkstuk of een videopresentatie in plaats van een werkstuk.
- Bied ondersteuning. Denk daarbij aan begeleiding bij planning, kunnen werken onder tijdsdruk en specifieke studievaardigheden.
- Controleer geregeld of de student op de goede weg is, maak hierover afspraken met de student.

Mondelinge tentamens en praktijktoetsen

- Geef op tijd schriftelijke informatie over de toets, denk aan datum, vorm, inhoud, beoordeling, welke docent en welk lokaal.
- Geef op tijd en het liefst schriftelijk de verwachtingen ten aanzien van gedrag van studenten.
- Kondig veranderingen duidelijk en tijdig aan. Bij voorkeur schriftelijk.
- Bied een mogelijkheid tot het afleggen van een diagnostische toets.
- Zorg voor een tentamenlokaal dat vertrouwd is bij de student.

- Zorg voor een tentamenomgeving die rustig en prikkelarm is.
- Houd rekening met beperkte energie en geef rustpauzes.
- Formuleer tentamenvragen en praktijkopdrachten helder, bondig en logisch.
- Geef duidelijk en in detail instructies over de stappen die moeten worden gezet.
- Bied mogelijkheid tot het afleggen van een toets op alternatieve datum/tijdstip als dat noodzakelijk is.
- Werk mee als de student bij een collega-docent tentamen wil afleggen omdat hij zich daar veiliger bij voelt.
- Bied de mogelijkheid tot het afleggen van het tentamen op alternatieve wijze, bijvoorbeeld schriftelijk, via chat of msn, een take-home tentamen of op video.
- Zoek een alternatief als blijkt dat student (een deel van) een toets niet kan afleggen op grond van zijn handicap. Is het mogelijk het beheersen van de vereiste competenties op een alternatieve manier aan te tonen of het aantal studiepunten op een alternatieve manier te halen?
- Bied, of wijs de student de weg naar, extra ondersteuning in de vorm van tentamentraining, cursus timemanagement, faalangstraining, training communicatieve vaardigheden of assertiviteit of specifieke vaardigheidstraining.
- Geef extra tijd om vragen door te laten dringen en te beantwoorden.

Schriftelijke tentamens

- Geef op tijd schriftelijke informatie over het tentamen, denk aan de datum, vorm, inhoud, beoordeling, welke docent en welk lokaal.
- Kondig veranderingen duidelijk en op tijd aan, bij voorkeur schriftelijk.
- Bied mogelijkheid tot het afleggen van een diagnostische toets.
- Zorg zo mogelijk voor een tentamenlokaal dat vertrouwd is bij de student.
- Zorg zo mogelijk voor een tentamenomgeving die rustig en prikkelarm is.
- Formuleer tentamenvragen helder, bondig en logisch.
- Maak tentamenvragen in een 12-puntsletter met duidelijk lettertype

zoals arial en regelafstand 1,5.

- Geef duidelijk en in detail instructies en beschrijf de stappen die gezet moeten worden.
- Bied een mogelijkheid tot het afleggen van het tentamen op een alternatieve datum/tijdstip als dat noodzakelijk is.
- Bied tentamentijdverlenging aan.
- Bied tentamenverkorting aan of laat het in delen maken.
- Bied een tentamenalternatief zoals openboek, take home, per e-mail, internet, vragen via laptop of multiple choice in plaats van open vragen of andersom.
- Bied de student extra ondersteuning in de vorm van tentamentraining, cursus timemanagement, faalangstraining of een cursus ontspanningsoefeningen.
- Zoek een alternatief als blijkt dat student (een deel van) een tentamen niet kan afleggen op grond van zijn handicap. Is het mogelijk het beheersen van de vereiste competenties op een alternatieve manier aan te tonen? Is het aantal studiepunten op een alternatieve manier te halen?

Stagebegeleiding

- Bied actieve ondersteuning bij het vinden van een geschikte stageplek.
- Werk samen met, of vraag advies aan, de externe begeleider van de student of andere deskundigen (zie hoofdstuk 6).
- Bespreek met de student of de stageopdracht helder is. Formuleer kort en bondig en doe dat schriftelijk.
- Bied extra ondersteuning aan. Denk aan extra begeleiding op de stageplek, extra tussentijdse stage-evaluaties, geregeld 10-minuten-gesprekken over voortgang en komende stageactiviteiten, de mogelijkheid tot regelmatig contact met de stagedocent, extra begeleiding bij het schrijven van het stageverslag en het formuleren van leerdoelen.
- Wijs de student de weg naar extra ondersteuning in de vorm van faalangstraining, een cursus ontspanningsoefeningen of een cursus sociale en communicatieve vaardigheden.
- Zoek een alternatief als blijkt dat de student een deel van of de

gehele stage niet kan lopen op grond van zijn handicap. Is het mogelijk het beheersen van de vereiste competenties op een alternatieve manier aan te tonen? Kan de student het aantal studiepunten op een alternatieve manier halen?

- Bereid de komst van de student op de stageplek goed voor. Geef informatie over het gedrag en mogelijke belemmeringen, zorg voor begrip en acceptatie al voordat de student aan de stage begint.
- Als stage vastloopt of dreigt vast te lopen, vraag dan tijdig informatie of advies aan bij gespecialiseerde instellingen zoals de regionale ggz-instelling of handicap + studie, deze en andere adressen staan in hoofdstuk 6 van deze reader.

05 arbeidsmarkt- perspectief

Voor studenten met ASS is specifieke voorbereiding op de arbeidsmarkt van groot belang. De begeleider van de onderwijsinstelling bespreekt met de student zijn talenten en mogelijkheden op het gebied van arbeid, maar ook de mogelijke belemmeringen in de communicatie en de sociale context en het hebben van moeite met veranderingen. Ervaringen die tijdens een eventuele stage zijn opgedaan, ervaring met het werken in een organisatie, het beroepsmatig handelen en omgaan met collega's kunnen in kaart worden gebracht. De sterke en zwakke punten van de student kunnen uitgangspunt zijn bij de selectie van een bedrijf waar hij wil werken, het type baan en de voorbereiding op een sollicitatiegesprek.

Extra begeleiding

- Sollicitatietraining bij de eigen instelling of een gespecialiseerd loopbaanadviesbureau.
- Jobcoaching.

Interessante websites

- www.pasnederland.nl
- www.leefwijzer.nl
- www.ehbw.nl, Eerste hulp bij werk, een initiatief van de commissie Werkend Perspectief- Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid en Ministerie van Volksgezondheid.
- www.handicap-studie.nl, met onder andere een uitgebreide beroepentest die rekening houdt met de beperking.

Interessante literatuur

In het boek *Coping* van Mark Segar staan praktische tips voor het vinden van een baan en het voeren van een sollicitatiegesprek. Segar, M. (2003) *Coping, overlevingsgids voor mensen met het aspergersyndroom*. Apeldoorn; Maklu. (ISBN: 90 441 1356 9)

De NVA (Nederlandse Vereniging voor Autisme) geeft een handreiking voor werkgevers uit over hoe zij om kunnen gaan met een medewerker met autisme. Deze brochure is te bestellen bij de NVA. 'Een medewerker met autisme' kost € 3,50 voor leden en € 5,- voor niet leden.

06 adressen

Regionale autisme teams

Hieronder staan de adressen van de regionale autismeteams. Deze bieden verschillende soorten hulpverlening en begeleiding van zowel studenten met een ASS als familie en begeleiders. Per autismeteam zijn verschillende behandelingen, cursussen en begeleidingstrajecten mogelijk. Een intake wordt in alle gevallen gedaan na doorverwijzing van de huisarts of Bureau Jeugdzorg (in het geval van minderjarigen). Niet in alle regio's zijn speciale autismeteams, in die regio's kunt u zich wenden tot een algemene instelling voor geestelijke gezondheidszorg (GGz). Op de website van de NVA (www.autisme.nl) staat een geactualiseerd overzicht van autismeteams (zoeken op 'autismeteam').

Friesland, Groningen, Drenthe

Kinderen en jeugdigen Autismeteam Noord-Nederland

Hereweg 80

Postbus 86

9700 AB Groningen

telefoon: 050 - 522 32 99

fax: 050 - 522 33 33

e-mail: autismeteam@lentis.nl

<http://www.axenza.nl/Zorgfuncties/Autismeteam%20Noord-Nederland>

Overijssel

Samenwerkingsverband autismehulpverlening Overijssel

Dimence

Burgemeester Roelenweg 9

8021 EZ Zwolle

Postadres:

Postbus 473

8000 AL Zwolle

Telefoon: 038 - 426 94 26

E-mail: info@dimence.nl

Website: www.autismeoverijssel.nl

Gelderland

Autismeteam Gelderland, volwassenen

p/a De Gelderse Roos

Wagnerlaan 2,

6815 AG Arnhem

Tel.: 026 - 37 33 733

e-mail: info@degelderseroos.nl

Regio Noord West Veluwe

GGZ Meerkanten, PDV Autismezorg

Contactpersoon: mw. C. Bolle

lokatie Harderwijk, Barneveld, Ermelo

Bouwheerstraat 46

3772 AL Barneveld

telefoon: 0342 - 41 15 00

e-mail: cbolle@meerkanten.nl

Flevoland

GGZ De Meregwaard

Contactpersoon: mw. C. Bolle

Postbus 1590

1300 BN Almere

telefoon: 06 - 516 827 67

e-mail: cbolle@symfora.nl

Utrecht

Samenwerkingsverband Autisme Midden-Nederland

Altrecht geestelijke gezondheidszorg

Nieuwe Houtenseweg 2,

3524 SH Utrecht

Telefoon: 030 - 280 93 11

Fax: 030 - 280 93 99

E-mail: autisme@altrecht.nl

Website: www.samn.nl

Noord Holland

Regionaal Autisme steunpunt NHN

p/a GGZ Noord-Holland Noord, GGZ Schagen

Postbus 211

1740 AE Schagen

Telefoon: 0224 - 21 13 11

Fax: 0224 - 21 13 12

E-mail: info@autismesteunpunt-nhn.nl

Website: www.ggz-nhn.nl

Autismeteam Zaanstreek/Waterland

Lucertis kinder- en jeugdpsychiatrie

Autismepolikliniek

A. van Alberda (coördinator)

Waterlandplein 1

1441 RP Purmerend

Tel.: 0299 - 68 95 00

Fax: 0299 - 42 12 84

Email: avalberda@nh.lucertis.nl

Website: www.lucertis.nl

Autismeteam Amsterdam / Gooi en Vechtstreek

Dr. Leo Kannerhuis

Polikliniek Amsterdam

Overschiestraat 57

1062 HN Amsterdam

Telefoon: 020 - 788 19 36

E-mail: polikliniekamsterdam@leokannerhuis.nl

Website: www.leokannerhuis.nl

Autismeteam Noord-Holland Zuid
Jeugd RIAGG NHZ Regio De Meerlanden
C. Nuhoff (coordinator)
Spaarnepoort 1
2134 TM Hoofddorp
Telefoon: 023 - 890 35 00
E-mail: c.nuhoff@jeugdriagg-nhz.nl

Zuid-Holland

Centrum Autisme Zuid-Holland zuid
Schuttersveld 9
Postbus 750
2300 AT Leiden
Telefoon: 071 - 890 81 81
Fax: 071 - 890 81 80
E-mail: centrumautisme@rivierduinen.nl
Website: www.centrumautisme.nl

Sarr Expertisecentrum Autisme Zuid-Holland zuid
Twentestraat 52
3083 BD Rotterdam
Postadres:
Postadres: Postbus 5250
3008 AG Rotterdam
Telefoon: 010 - 496 06 02
Fax: 010 - 496 08 27
E-mail: sarr@lucertis.nl
Website: www.sarr.nl

Zeeland

Emergis, Centrum voor Geestelijke Gezondheidszorg,
Sector Ithaka, kinder- en jeugdpsychiatrie.
Postbus 253
4460 AR GOES
telefoon: 0113 - 26 78 50
Website: www.emergis.nl

Emergis basisvoorziening Zeeuws-Vlaanderen

De Jongestraat 3

4531 GL Terneuzen

Telefoon: 0115 - 69 62 51

Emergis basisvoorziening Walcheren

Nieuwepoortstraat 14

4331 HN Middelburg

Telefoon: 0118 - 68 75 00

Emergis basisvoorziening Oosterscheldegebied

Oostmolenweg 85

4481 PM Kloetinge

Telefoon: 0113 - 26 79 10

RIAN Zeeland

Coördinator: F.F. van Tienhoven-Schermer

Buitenruststraat 8

4337 EM Middelburg

Telefoon: 0118 - 43 20 71 RIAN

Telefoon: 0118 - 43 20 72 IV

E-mail: rian@meezeeland.nl

Website: www.autismezeeland.nl/

Noord-Brabant

GGZ Breburggroep

Afdeling Breda

Baronielaan 18,

4818 RA Breda

telefoon: 076 - 524 10 00

e-mail: info@ggzregiobreda.nl

Website: www.ggzbreburggroep.nl

Afdeling Midden Brabant

GGZ Midden-Brabant

Postbus 770

5000 AT Tilburg

Telefoon: 013 - 580 80 80

Fax: 013 - 580 81 99

GGZ Oost Brabant

Locatie 't Warant

Wesselmanlaan 25A

5707 HA Helmond

Postadres:

Postbus 51

5700 AB Helmond

Telefoon: 0492 - 84 80 00

E-mail: helmond@ggzoostbrabant.nl

Website: www.ggzoostbrabant.nl

GGZE Eindhoven en De Kempen

Locatie De Grote Beek

Boschdijk 771

5626 AB Eindhoven

Telefoon: 040 - 297 01 70

Fax: 040 - 297 01 99

E-mail: info@ggze.nl

Website: www.ggze.nl

Limburg

RiaggZuid

Mw. B. Kox (programmameider ASS)

Postbus 21

6040 AA Roermond

Telefoon: 0475 - 38 74 74

Fax: 0475 - 33 57 66

Email: info@riaggzuid.nl

Website: www.riaggzuid.nl

Meer informatie over onderwijs en autisme

EHBA

In de wegwijzer 'Eerste Hulp Bij Autisme' vind je heel veel websites en boeken met betrekking op ASS. Daarnaast worden heel veel (medische en wettelijke) afkortingen verklaard. De onderwerpen zijn op onderwerp geordend zodat je bijna altijd vindt wat je zoekt. De wegwijzer kun je downloaden op <http://www.autisme.nl/pub/ehba.pdf>

www.autisme.nl

Deze website van de Nederlandse Vereniging voor Autisme staat vol informatie. Hierdoor is het soms even zoeken, maar via trefwoorden in de zoekfunctie is bijna alles te vinden. Onder het kopje 'Autisme' vind je bij 'onderwijs' nuttige informatie over studeren in het hoger onderwijs, zoals een overzicht van specifieke voorzieningen per hogeschool of universiteit.

Landelijk Netwerk Autisme (LNA)

Het LNA biedt informatie voor docenten en andere begeleiders die te maken hebben met autisme. Op de website staat heel veel informatie met betrekking op zowel autisme en onderwijs en worden heel veel cursussen en brochures aangeboden.

Christiaan Krammlaan 8-10

3571 AX Utrecht

Postadres:

Postbus 222

3500 AE Utrecht

Telefoon: 030 - 276 99 16

Fax: 030 - 276 99 10

E-mail: info@landelijknetwerkautisme.nl

Website: www.landelijknetwerkautisme.nl

Ontspanning en activiteit

In een SOOS kun je terecht om met andere mensen met ASS ervaringen uit te wisselen en vooral om van alles te ondernemen. De SOOS'en komen een of twee keer per maand bij elkaar en organiseren allerlei verschillende activiteiten. Op de meeste websites kun je zien wat er deze maand op het programma staat. Hieronder staan op alfabetische volgorde van plaatsnaam de verschillende SOOS'en genoemd. Op de website van de NVA staat onder 'vrije tijd' een actueel overzicht.

W'ave Eindhoven

Angelien van de Mortel
Frits Philipshuis
Fakkellaan 1
5624 EA Eindhoven
Telefoon: 040 - 226 50 06
E-mail: info@wavesoos.nl

DHAG Den Helder

Bezoekadres:
Weststraat 73
Den Helder
Website: <http://members.lycos.nl/dhag/>

Kwintes SOOS Gouda

Jolanda, Mariska en Arri
Hoge Gouwe 65
2801 LC Gouda
06 - 519 159 89 (Jolanda)
06 - 519 564 55 (Mariska)
06 - 270 719 30 (Arri)
E-mail: soos@kwintes.nl
Website: www.kwintes-soos.nl

SOOS Helmond

Miriam Verkuijlen

Marie-José Vringer

Claraklooster

Molenstraat 74

5701 KH Helmond

Telefoon: 0492 - 84 80 18 (Miriam)

Telefoon: 06 - 513 369 98 (Miriam)

Telefoon: 0492 - 50 51 60 (Marie-José en op donderdagavond)

E-mail: autistensooshelmond@ggzoostbrabant.nl

Website: www.ggzoostbrabant.nl/autistensoos

Hang Aut Leeuwarden

Naraysca Cecilia

Tineke Deelstra

De Vluchtheuvel

Van Loonstraat 130

8932 AV Leeuwarden

E-mail: hangaut-leeuwarden@live.nl

Website: www.hangaut-leeuwarden.nl

Hyves: hangaut-leeuwarden.hyves.nl

LaSoos Leiden

Soosadres:

Flevoweg 5

Leiden

Secretariaat LASOOS

Ger Ligtvoet

Witte de Withlaan 7

2341 SP Oegstgeest

Telefoon: 071 - 517 24 32

E-mail: vragen@lasoos.nl

Website: www.lasoos.nl

RAS Soos Rotterdam

Bezoekadres:

Baan 52

Rotterdam

Postadres

Adrie Nieuwenhuyse

De Wilgen 8

2661 BD Bergschenhoek

Telefoon: 010 - 521 64 50

E-mail: ras.soos@hetnet.nl

Website: www.rassoos.nl

IT & AUT SOOS Utrecht

Miriam Houweling

Dagactiviteitencentrum De Boog

Oudegracht 364

3511 PP Utrecht

Telefoon: 030 - 677 85 44

Telefoon: 06 - 101 317 03

E-mail: postmaster@autismesoosutrecht.nl

Website: www.autismesoosutrecht.nl

PaRT Soos Zwolle

Antoinette Symons

Telefoon: 038 - 455 09 55

Telefoon: 06 - 102 560 29

E-mail: info@partsoos.nl

www.part-soos.nl

Bijscholingsmogelijkheden

De volgende instellingen geven cursussen, workshops en trainingen voor docenten en begeleiders die te maken hebben met pupillen met een stoornis in het autistisch spectrum. Er worden zowel standaardcursussen als trajecten op maat aangeboden. Een specifieke cursus voor begeleiding in het hoger onderwijs zit helaas nog nergens in het standaardpakket.

Centrum Autisme

Vergadercentrum Rivierduinen

Endegeesterstraatweg 5

Oegstgeest

Postadres:

Postbus 750

2300 AT Leiden

Telefoon: 071 - 890 78 00

(ma, di, wo, vr: 12:00-13:30, di: 8:00-10:00)

Fax.: 071 - 890 78 01

E-mail: centrumautisme@rivierduinen.nl

Website: www.centrumautisme.nl

Fontys (Opleiding Speciaal Onderwijs) OSO

G. Quak (contactpersoon)

H. Rops (contactpersoon)

Telefoon: 0877 - 87 71 33

E-mail: oso@fontys.nl

E-mail: g.quak@fontys.nl

E-mail: hgrops@planet.nl

Extra begeleiding van onderwijsinstellingen

Op de meeste hogescholen en universiteiten kun je bij de decaan of studieadviseur terecht voor informatie en extra begeleiding. Een aantal onderwijsinstellingen hebben extra projecten om studenten met een autismespectrumstoornis te ondersteunen bij hun studie. Deze projecten staan hieronder vermeld.

Hogeschool Amsterdam / Universiteit van Amsterdam

Extra begeleiding door hogerejaars studenten psychologie en orthopedagogiek die hiervoor een training hebben gehad en met jou geregeld je studieplanning bespreken en helpen met contact met docenten.

Meer informatie:

K. van Spriel

Telefoon: 020 - 525 48 41

E-mail: k.j.vanspriel@uva.nl

Website: www.studerenmeteenfunctiebeperking.nl

Vrije Universiteit (Amsterdam)

De VU heeft een studiebegeleidingsproject waarbij je in groepjes van 5 tot 10 studenten elke week of om de twee weken samenkomen. Ook is individuele begeleiding mogelijk, hiervoor wordt een eigen bijdrage gevraagd. Voor studenten met een functiebeperking heeft de VU ook een studiematjesproject. Dit is niet specifiek gericht op ASS, maar biedt wel hulp bij plannen, studeren en kennismaking. Daarnaast bestaat er een autismeblackboardsite.

Meer informatie:

Arieke Duijzer

E-mail: a.duijzer@dienst.vu.nl

Website: www.vu.nl/nl/studenten/advies-en-begeleiding/studeren-met-een-functiebeperking

Universiteit van Leiden

Heb je er minstens een studiejaar opzitten in Leiden, dan kun je meedoen aan cognitieve gedragstherapie. Hier komen studieplanning, stress en omgang met studenten en docenten aan bod. De therapie bestaat uit 13 bijeenkomsten en een terugkomdag en wordt gegeven aan groepjes van maximaal zes studenten.

Meer informatie:

Romke Biagioni

Marcel Melchers

E-mail: rt.biagioni@ics.leidenuniv.nl

E-mail: mfm.melchers@ics.leidenuniv.nl

Website: www.studenten.leidenuniv.nl/ondersteuning/functiebeperking

Radboud Universiteit Nijmegen

Via het maatjesproject krijg je hulp van een getrainde medestudent. Elke week spreken jullie af om allerlei zaken uit je nieuwe studentenleven te bespreken. Zo krijg je hulp bij bijvoorbeeld het structureren van je dag en het leggen van sociale contacten.

Daarnaast organiseert de RU elk jaar een informatiedag voor aankomende studenten met ASS. Deze wordt over het algemeen in juni gehouden.

Meer informatie:

A. Bartels

E-mail: a.bartels@dsz.ru.nl

Website: www.ru.nl/studenten/begeleiding/functiebeperking/

Universiteit van Utrecht / Universiteit voor Humanistiek

De UU organiseert een speciale introductie tijdens de Utrechtse Introductie Tijd (UIT). Je wordt begeleid door deskundige mentoren en krijgt alvast inzicht in academische vaardigheden en zelfredzaamheid als student. De universiteit biedt daarnaast de mogelijkheid je aan te melden voor een studieondersteuningsgroep. Deze wordt gehouden door het Altrecht-autismeteam.

Meer informatie:

Telefoon: 030 - 253 70 00

E-mail: qdesk.uu.nl

Website: www.uu.nl/ssc

Literatuur

- Attwood, T. (2001). Het syndroom van Asperger, een gids voor ouders en hulpverleners. Lisse; Swets & Zeitlinger. (ISBN: 90 2651 672 X)
- Attwood, T. (2007). Hulpboek Asperger-syndroom. De complete gids. Amsterdam; Nieuwezijds B.V. (ISBN: 97 8905 712 2477)
- Baard, M. e.a. (2007). Ongewild lastig in de puberteit en adolescentie. Huizen; Uitgeverij Pica (ISBN: 97 8907 767 1115)
- Frith, U. (1996). Autisme, sleutel tot het raadsel. Antwerpen Baarn; Hadewijch. (ISBN: 90 5240 353 8)
- Frith, U. (2005). Verklaringen van het raadsel. Berghem/Gent: Uitgeverij Epo. (ISBN: 90 6445 383 7)
- Myles, B. e.a. (2006). Verborgene regels. Praktische hulp bij het leren van sociale vaardigheden. Huizen; Uitgeverij Pica. (ISBN: 97 8907 767 1009)
- Peeters, T. (1994). Autisme, van begrijpen tot begeleiden. Antwerpen/Baarn; Hadewijch. (ISBN: 90 5240 230 2)

- Vermeulen, P. (1996). DIT IS DE TITEL, over autistisch denken. Berchem; EPO. (ISBN: 90 6445 123 0)
- Vermeulen, P. (1997). Een gesloten boek, autisme en emoties. Berchem; EPO. (ISBN: 90 3345 909 4)
- Vermeulen, P. (1999). Brein bedriegt, als autisme niet op autisme lijkt. Berchem; EPO. (ISBN: 90 6445 127 3)
- Vermeulen, P. (2000). ...! Over autisme & communicatie. Berchem; EPO. (ISBN: 90 6445 221 0)
- Vermeulen,, P. (2006). Mijn kind heeft autisme. Arnhem: Uitgeverij Terra Lannoo. (ISBN: 90 2096 632 4)

Ervaringsboeken geschreven door mensen met autistische stoornis

- Clercq, de, H. (2005). Autismen van binnenuit. Antwerpen/Amsterdam; Houtekiet. (ISBN: 9052408432)
- Dumortier, D. (2002). Van een andere planeet, autisme van binnenuit. Antwerpen/Amsterdam; Houtekiet. (ISBN: 90 5240 659 6)
- Gerland,G. (1998). Een echt mens, autobiografie van een persoon met autisme. Antwerpen/Baarn; Houtekiet. (ISBN: 90 5240 481 X)
- Landschip, T. & Modderman, L. (2004). Dubbelklik. Gent;EPO. (ISBN: 97 8906 445 3656)
- Momma, K. (1999). Achter de onzichtbare muur, een autist op reis door het leven. Amsterdam; Bert Bakker. (ISBN: 90 3512 051 5)
- Segar, M. (2002). Coping, overleveringsgids voor mensen met het Aspergersyndroom. Antwerpen/Apeldoorn; Garant. (ISBN: 90 4411 356 9)
- Tammet, D. (2007). Op een Blauwe dag geboren. Amsterdam; Nieuwezijds B.V. (ISBN: 97 8905 712 2934)

Internetadressen

- www.autisme.nl
- www.autismeinfocentrum.nl
- www.pasnederland.nl
- www.balans-en-impuls.nl
- www.landelijknetwerkautisme.nl

- www.centrumautisme.nl
- www.outsider.net
- www.autismecentraal.com
- <http://autisme.startkabel.nl/>
- <http://autisme.pagina.nl>
- www.ewoutpool.tk (zie ervaringsverhaal pagina 8)

Colofon

Dit is een uitgave van handicap + studie, expertisecentrum voor onderwijs en handicap in het kader van het projectenprogramma Impuls 2004. Deze vernieuwde derde druk kwam tot stand in samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Autisme (NVA).

Derde druk, september 2009

handicap + studie, expertisecentrum voor onderwijs en handicap, stimuleert de deelname van jongeren met een functiebeperking aan het hoger onderwijs. Jongeren met een functiebeperking moeten succesvol de opleiding van hun keuze kunnen afronden.

Ontwerp

2 PK grafisch ontwerpen, Utrecht
www.tweepk.nl

Druk

Avant | GPC, Werkendam

Aan de inhoud van deze reader kunnen geen rechten worden ontleend.